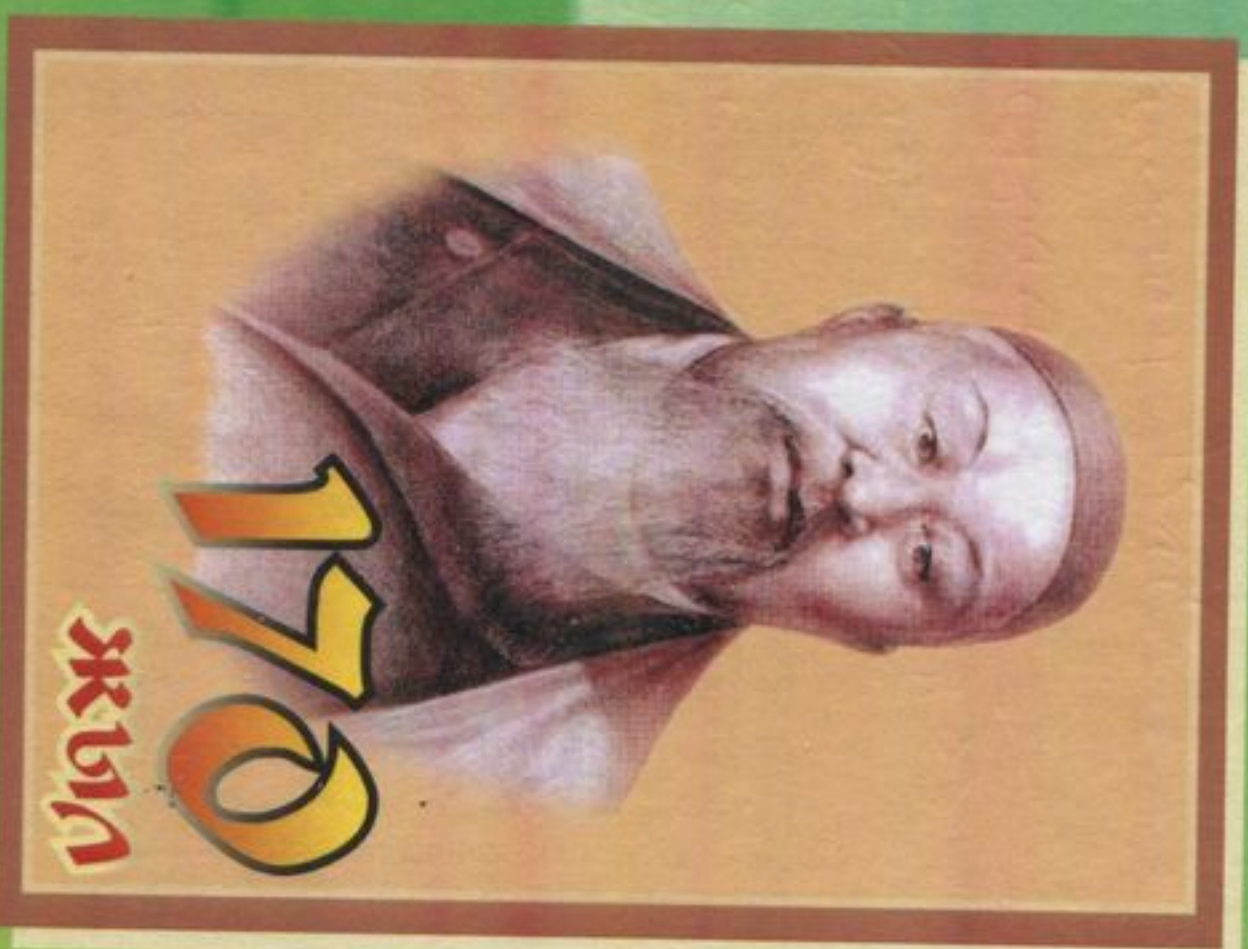

Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі
Абайдың мемлекеттік тарихи-мәдени және әдеби-мемориалдық
қорық-мұражайы
Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты

**«Адамзаттың Абайы: әдеби
мұрасы және абайтану мәселелері»**

*халықаралық ғылыми-тәжірибелік
конференция материалдары*

Семей қаласы
12-13 маусым, 2015 жыл

А.Ақтанова. «Абай өлеңдеріндегі рухани дүниетаным және аягтор ұстанымы».....	178
Д.Буханова, А.Алпиева. «Қазақ халқының ақыл-ойы мен мәдениетінің асқар шыңын бейнелейтін кемеңгері».....	181
Г.Апеева. «Абайдың ақын шәкірттерінің поэмаларындағы ортақ поэтикалық өрнектер».....	186
Л.Елшібаева. «Абай мұрасы – ұлтжанды ұрпақ тарбиелесудің қайнар көзі».....	193
Ф.Жақытбаева. «Абай мұрасы – адамзаттың асыл қазынасы».....	196
Р.Балғозина, К.Бегалинова. «Нравственные устои великого Абая: завет поколений».....	201
М.Ашпилова, К.Бегалинова. «Гуманистическая философия Абая: содержание и сущность».....	204
О.Ботанова. «Абай шығармаларындағы имандылық тақырыбы».....	212
Б.Уахметова. «Абайдың музыкалық мұрасы».....	219
Ш.Доскеева. «М.Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясындағы шешендік толғау түрлері».....	225
А.Жанарова. «Абай сусындаған үш бұлақ».....	230
С.Кузнецова. «Народу я отдал любовь свою».....	234
С.Дулриқызы. «Абай Құнанбайұлының өмірбаяны».....	238
А.Тусупжанова. «Өлең – сөздің патшасы, сөз сарасы».....	245
А.Сахаритова. «Абай және ұлттық педагогиканың өзекті мәселелері».....	249
А.Сайрамбаева. «Абай Құнанбайұлының шығармашылық өмірбаяны».....	251
И.Каримова. «Вечно жив тот, кто миру оставил слово».....	257
Ғ.Котошева. «Абай и ментальная духовная идентичность казахов».....	262
Ж.Құдайбергенова. «Абайдың ақын шәкірттері».....	267
Н.Адаева. «Абайдың қара сөздеріндегі адамгершілік тәрбиесі».....	273
А.Бахтина. «Абай Құнанбаевтың аудармалары».....	275
Ж.Жақенова. «Абай Құнанбайұлы».....	281
А.Кенжебаева. «Абай Құнанбаевтың шығармашылығы».....	284
Л.Нұрбаева. «Абайдың қара сөздері».....	290
А.Саниязова. «Абай лирикасы».....	294
Ж.Сауытбаева. «Абай Құнанбаевтың педагогикалық көзқарасы».....	302
А.Сүлейменова. «Абай – дана, Абай – дара қазақта».....	308
М.Мухаммадиева. «Абай және Шығыс әлемі».....	313
И.Ошақбаева. «Абайдың әдеби ортасы және ақындық мектебі».....	320
С.Мухаммадиева. «Абайдың өндері мен күйлері».....	325
Б.Смағұлова. «Абай поэзиясындағы шығыстық үлгі – өрнек».....	329
Т.Тебетенов. «Хакім Абайдың «қырқыншы сөзі»: мәдени дүбаралықты (маргиналдықты) және адамдар мінез-құлқындағы құбылмалылықты ескерудің айыпталуы».....	333
Ә.Найзабаев. «Абайдың белгісіз афоризмі».....	338
Н.Өмірбекова. «Жол тапқан бар қазақтың жүрегіне».....	343
Э.Нұрғазина. «Абайдың педагогикалық шығармаларының өміршенділігі».....	347
К.Қурмамбаева. «Абай – қазақтың рухани ұстазы».....	351
У.Ибраева. «Абай өлеңдері ұлтының жүрегінде».....	356
Ж.Керімбек. «Абайдың «Ескендір» поэмасы және діни сарындар».....	359
Б.Берікханова. «Абай жолы» роман-эпопеясындағы «көңістік» мағынасын	

білдіретін фразеологиялық бірліктердің қолданылуы».....	364
Д.Оспанова. «Абай жолы» эпопеясында этнографиялық деректерді қолданудағы жауапшы шеберлігі».....	373
Ж.Байғалиева. «Абай шығармаларындағы сын есім синонимдері».....	379
А.Қалдыров, Ш.Арман. «Мұхтар Әуезов шығармаларындағы «намыс» концептісінің қолданылу ерекшеліктері».....	381
А.Қалдыров. «Тарих тағылымы және қаламгер».....	388
II СЕКЦИЯ. АБАЙТАНУ ТАРИХЫ ЖӘНЕ АБАЙТАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.	
М.Мырзахметұлы. «Абай дүниетанымын зерттеудегі түбірлі өзгеріс жайында».....	392
М.Бейсенбаева. «Абайтану — қазақ әдебиеттану ғылымының саласы».....	396
В.Парасюкова. «Қазақ әдебиеттану ғылымындағы абайтану тарихы мен мәселелері».....	400
Г.Шірәлі. «М.Әуезов және Абай».....	404
Ж.Рахимбаева. «Мүрсейіт Бікіұлы – Абайдың әдеби хатшысы».....	415
Б.Ісбек. «Мүрсейіт қолжазбалдары: аңыз бен ақиқат».....	421
Ж.Тұрысбекова. «Абайдың ақындық мұрасының Төлеу поэзиясына әсері».....	436
А.Қылықбаева. «Революцияға дейінгі және 20-30 жылдардағы абайтану».....	444
С.Мұқатаева. «Тәуелсіздік және Абайтану ғылымының дамуы».....	449
Н.Сербурнина. «М.Бөжеев – әуезовтанушы».....	460
А.Ахметова. «Мұратбек Бөжеев зерттеулеріндегі абайтану мәселелері».....	462
П.Әуесбаева. «Абай өлеңдерінің текстологиясы».....	468
А.Ақтанова, Ш.Ақтанова. «Шәкіріммен М. Әуезов көсемсөздеріндегі тарихилық».....	476
Г.Бейсембинова. «Абай шығармалары Мекемтас Мырзахметовтің зерттеулерінде».....	482
М.Иманжапар. «Абайтану әлемінің зейінді зерттері».....	486
Ж.Утепбаева, Ж.Назирова. «Абайтанудың тарихы мен өзектілігі».....	494
Ж.Секей, Р.Рақымбаева. «Абай шығармашылығы ТНұрғазин зерттеулерінде».....	501
Ж.Секей. «Талант қырлары (Абай шығармашылығы ТНұрғазин талдауында)».....	508
Е.Ғалымов. «К.Оразалиннің «Абайдан сон» тетралогиясының мазмұндық желісі мен көркемдік-эстетикалық бітіміндегі дәстүр жалғастығы».....	516
А.Ойсылбай. «Абайдың әдеби мұрасы және абайтану мәселелері Тәуелсіздік кезеңінде».....	520
А.Ісімакова. «Тәуелсіз кездегі абайтану».....	525
III СЕКЦИЯ. АБАЙ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНЫҢ ШЕТ ЕЛДЕРДЕ БАҒАЛАНУЫ.	
Б.Мамраев. «Возрастасющая значимость творческого наследия Абая в современном мире».....	533
С.Ананьева. «Абай в мировом литературном пространстве».....	538
А.Машакова, А.Калинаскарова. «О зарубежных переводах литературного наследия Абая Құнанбаева».....	550

М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының жетекші ғылыми қызметкері, филология ғылымдарының кандидаты, доцент

АБАЙ ӨЛЕНДЕРІНІҢ ТЕКСТОЛОГИЯСЫ

ҚР Мемлекеттік Орталық музейінің қолжазбалар қорында Абай Құнанбайұлының 8 беттік «Қазақтың түбі қайдан шыққандығы жайлы» қолжазбасы және Тұрағұл Абайұлы, Мұрсейіт Бікеұлы, Ахат Шәкәрімұлының ұлы ақынның өлендері көшіріліп жазылған қолжазбалары сақталған. Бұл қолжазбалардың барлығы транскрипцияланып, қазіргі қазақ тіліне түсіріліп танбаланды.

Абай Құнанбайұлы, Тұрағұл Абайұлы, Мұрсейіт Бікеұлы, Ахат Шәкәрімұлының қолжазбаларына текстологиялық зерттеулерді логикалық және методологиялық тұрғыдан тиімді орындау үшін мынадай міндеттерді шешу көзделген: қолжазбалардың факсимилесін дайындау, мәтінтанулық анализ жасау, транскрипциялау, сөздігін дайындау, ғылыми ашпаратын жазу, Абай шығармаларын басқа қолжазбалармен салыстыра зерттеу, қолжазбаларға ғылыми түсініктемелер беру, қолжазбалардың графикалық ерекшеліктерін, қағазын, мерзімін, сондай-ақ, олардың мәдени ауқымын және қолданысын анықтау мәселелері. Соның нәтижесінде жоғарыда аталған нұсқаларға өзара ҚР Орталық Мемлекеттік музей қорында сақталған Абай шығармалары жинақталған үш қолжазбаға кенінен тоқталып кетейік. Олар:

1. Мұрсейіт Бікеұлының қолжазбасы. КПІ 2705. Қолжазба 160 беттен тұрады. Соңғы беттері нөмірленбеген. Мұқабасы ескі кара қағаз жапсырылған, картоннан жасалған, соңғы мұқаба бетінің жартысы жоқ. Оқушы дәптерінің беттері қолмен түптелген, беттері түбінен аяқталып, пашырап жүр. Мұқабаның ішкі бетінде «Рукопись Мурсейта Бекина» деген жазуы бар ақ қағаз жапсырылған. Кейбір беттеріне матынасыз сөздер жазылып, шимайланған. Бұл қолжазба Абай Құнанбайұлының 80-ге жуық өлендер жинағының Мұрсейіт Бікеұлы көшірген нұсқасы болып табылады. «Сабалақ», «Ескендір», «Масхұт» дастандары, «Қартайлық, қайты ойладық, ұйқы сертеке», «Сабырсыз, арсыз, еріншек», «Ғылым тапшай мақтанба», т.б. өлендері және 10 мысал өлендері, санының ауысуымен берілген 17 кара сөзі және Абылай ханның туылып, хан болып, ел билеген кезеңдерін суреттейтін жыр енген. Қолжазбаның бастапқы екі беті жоқ, 3-беттен басталады. 3-18 бет аралығы қазақша сандармен, ал өлендері арабша сандармен белгіленіп, 3-119 бет

аралығын қамтиды. Ал соңғы 33 бет тіпті нөмірленбеген. 104-беттен соң. 4 бет жоқ. 18-беттен соң 19,20-беттер жоқ. 40-беттен соң 56-бетке дейінгі аралықтағы беттер жоқ. Мәтін қарындашпен, кара, көк сиямен жазылған. (Қосымша 1)

2. Тұрағұл Абайұлы (Ибрагимов) (1875-1934 жж.). Қазақтың атақты ақыны Абай Құнанбайұлы. КПІ 3119. Қолжазба 262 беттен тұрады. Мұнда Тұрағұл әкесі Абай өлендерінің атауларының тұсына шыққан жылын қоса белгілеп рет-ретімен беріп отырған. Аталмыш қолжазбаға Абай Құнанбайұлының 146 өлені мен 41 кара сөзі және А.С.Пушкиннен, М.Ю. Лермонтовтан, В.А. Крыловтан, И.А. Буниннен, И.В. Гегеден алдаран өлендері кірген. Белгілі қаламгер Дүкенбай Досжанұлы алдаран деректер келтіреді: «...Тұрағұлдың соңында қалған көзі тірі мынадай деректер келтіреді: «...Тұрағұлдың соңында қалған көзі тірі Мәкен ағай былай дейді: ағамның жәдитше жазған қалың бір дәптер қолжазбасы болушы еді. Соны кейінгі кезге дейін тығып ұстап жүріп, әуінші жылдардың ішінде республикалық орталық мұражайға өткізген едік. Ол кездегі мұражай директоры Жиреншин Әбусәгіт деген кісі болатын». Қараныз: Дүкенбай Досжанұлы «Абай айнасы». Ғұмырнамалық эссе-зерттеу. XV тарау «1934: «Тұрағұлдың мұны». 347 бет. Қолжазба ескірген. 13-14 беттердің төменгі жағы сөтінеген. 33-40 беттердің төменгі тұсының орта шені жартылай жыртық. 41-42 беттер бос. Су төгіліп, күлгін сиясы жайылып кеткен. 85-86 мен 151-152 беттер түптеу жібінен ажыраған. 166-167 беттер арасында 8 жол күлгін сиямен жазылған, кара қарындашпен 2 жол жазылған, жартылай жыртық. Қолжазба көк сиямен қолмен жазылған. (Қосымша 2)

3. Шәкәрімнің ұлы Ахат Құдайбердиевтің қолжазбасы. КПІ 23654. Қолжазба 253 беттен тұрады, ескірген, бірақ барлық парақтары түтел. Парақтары мұқабадан ажыраған. Тек 252-бет қана жыртылған. Оның бірінші бетінде Абай Құнанбайұлының өмірбаяны берілген. Қолжазба 15 бөлімнен тұрады. 16 беттегі 1-бөлімде 1901 жылғы жазылған «Жұрт туралы» атты тақырып берілген. Мұнда Абайдың кара сөзі мен ел-жұрт туралы өлендері жазылған. 11-бөлім Абайдың «Сетіз аяқ» өлеңіне арналады (1889 ж.). 14-бөлім Шәкәрімнің «Теректің сыйы», «Қалжан», «Жарнас», «Желкен» атты шығармаларына арналады. Ең соңғы 15-бөлім Абайдың Қрылғовтан алдарған мысал өлендерінің алдармасы (Емен мен шілік, 1898 ж.) «Масхұт» поэмасы, «Бұл ән бұрынғы әннен өзгерек», «Көңіл» өлендері, Л.Н. Толстой шығармасынан алдарылған «Трез патша» әңгімесі, «Фан-Жий» әңгімесі (1924 ж.), «Қол шатыр бұйрығы» әңгімесі (1924 ж.) жазылған. Қолжазбаның соңына қарай 229-бетте «Қазақтың түп атасы туралы», 245-бетте «Батырлар заманы», 247-бетте «Ғибрат сөз» тақырыптары қамтылған. Көптеген бөлімдерде Абайдың жыл мезгілдері, аңыздық, тұрмыс-тіршілік туралы өлендері жазылған. (Қосымша 3)

Сонымен қатар, ҚР Ғылым және білім министрлігі Орталық ғылым кітапхана қорында Абай Құнанбайұлының хатшысы болған Мүрсейіт Бікеұлының екі қолжазбасы сақталған. Соның жақсы сақталған әрі көлемді бір үлгісі алынып (1910-жылғы № 1915/РФ-133. РМ 355-356. Көлемі - 216 бет), музей қорындағы қолжазбалармен салыстыра талданды. Тестологиялық зерттеу барысында, музей қорынан алынған Мүрсейіт қолжазбасын «Мүрсейіт-1» деп, ал Орталық ғылым кітапхана қорынан алынған Мүрсейіт қолжазбасын «Мүрсейіт-2» деп шартты атау берілді.

Осы төрт қолжазбадағы Абай шығармаларын өзара салыстырып, текстологиялық талдау арқылы сараптама жүргізілді. Қандай өзгерістер мен өзгешеліктер барлығы анықталып, қорытынды жасалынды.

Әрине, Абай шығармалары 1909 жылғы алғаш жарық көргеннен бері 1916 жылғы Орынборда, 1922 жылғы Ташкентте, Қазанда басылды. Одан бері 1933 жылғы (М.Әуезов басқарған) толық жинағы және 1939-1940, 1945, 1954, 1957, 1977, 1995, 2005 жылғы толық жинақтары да жарық көрді.

Алайда, ҚРММ қорындағы Абай шығармаларының мол мұраларын кириллицаға түсіріп, бұрын-соңды баспадан шыққан жинақтармен мәтіндік тұрғыдан салыстырмалы зерттеу жұмысы алғаш орындалды. Абай шығармаларына қолжазбалар негізінде, мәтінтанулық зерттеу жүргізу барысында бірқатар өзекті мәселелер анықталды. Атап айтқанда:

- ҚРММ қорындағы Тұрағұлдың, Ахаттың және Мүрсейіттің қолжазбалары бұрын соңды текстологиялық тұрғыдан салыстырмалы зерттеуден тыс қалып келген;

- Жарық көрген Абай шығармаларының кейбір жинақтарында біршама таза араб сөздерін қазақ тіліне аударғанда мағыналары дұрыс берілмеген, сонымен қатар, араб сөздерінің біршамасы контекстке сай дұрыс оқылмаған;

- Абай шығармаларындағы өлең жолдарының бірқатары көшірушілер тарапынан өзгеріске түскен, т.б.

Зерттеу барысында анықталған мәселелерге толығырақ тоқталсақ.

1. Абай шығармаларын талдауда біршама мақалалар мен зерттеу жинақтары жарық көрген. Мәселен: К.Мұхамедханов. Абай шығармаларының текстологиясы жайында [1]; Р.Сыздықова. Абай өлеңдерінің синтаксистік құрылымы [2]; Р.Сыздықова. Абай тілі сөздігі [3]; Р.Сыздықова. Абай өлеңдерінің синтаксистік құрылымы [4]; М.Мырзахметов. Абай Құнанбаев. Библиографиялық көрсеткіш [5]; Т.Әлібек. Абайдың тұңғыш (1909) және соңғы (1995) жинақтарындағы кейбір мәтіндік ерекшеліктер [6]; С.Қосан «Кітап тасдих» [7] және т.б.
2. Абай шығармаларының тілі ауыр. Ескі кітаби қазақ тілінде жазылған. Онда біршама араб, парсы, орыс тілдерінің сөздері кездеседі.

Абай лексикасын текстикалық тұрғыдан талдағанда, негізінен, үш бағаттан тұрады деп табымыз. Олар: қазақтың төл сөздері (яғни түркі тілдік), араб-парсы сөздері, орыс сөздері. ... Абай лексикасындағы араб-парсы қатары түгелімен неологизмдер емес екені аян. Олардың едәуір бөлігі қазақтың жалпы халықтық тіліне сіңісіп, қалыптасып, ертеден қолданылып келе жатқандар» [2].

Бұрын-соңды басылып шыққан Абай шығармаларының жинақтарында (1933, 1939, 1945, 1957, 1995, 2005 жылдары) арабша сөздерге түсініктемелер берілген. Зерттеу барысында осы басылымдардың ішінде арабша сөздерді аударуда және танбадауда 1995, 2005 жылдардағы басылымдарда бірқатар олқылықтар болғандығы анықталды. Ал, Абай шығармаларындағы араб сөздерін латын графикасы мен кириллицаға транскрипциялауда барлық басылымдарда қателіктер орын алған.

Негізінен, Абай шығармаларының ішінде түсінуге ауыр болатын ең көп діни араб сөздері кездесетін Ғақлия кара сөздері. Соның ішінде, Оғыз сөзіншісі кара сөз. М.Бікеұлы қолжазбасының 1910 жылғы нұсқасында бұл кара сөз жинақтың бас жағында, жеке бөлім болып «Китаб ат-тасдик» деген атпен берілген.

Абай жинағының 1995, 2005 жж. басылымдарындағы Оғыз сөзіншісі кара сөзде «... жаліб манфағат дағфты мұзарраттары айырмалық секілді ғылым-білімді үйренсе ...» - 1) мәтіндегі «жаліб» сөзі арабша « جالب » деп қате танбаланып, дұрысы – « جالب », сол сияқты «мұзаррат» сөзі кітапта « مزاررات » деп берілген, дұрысы – « مزاررات »; 2) кітапта «манфағат» және «мұзаррат» сөздерінің арабша танбаланығында сөздің соңында «тануинь» белгісі, яғни зат есімді білдіретін танба қойылған. Ал қолжазбада бұл сөздер етістікке тіркесіп, табыс септігі формасында келген; 3) кітапта бұл сөздердің аудармасы – «жаліб манфағат-кіріс кіргізу, өнім түсіру, пайда алу»: «Дағфты мұзаррат – шығынды төлеу, залалды төлеу; залалдыдан қашу, залалдыны ұнатпау» деп, тек тілдік тұрғыдан ғана берілген. Дегенмен, Абайдың кара сөздері негізінен имандылық жолы мен адамгершілікке, ғылым-білімді үйренуге уағыздайтын ескеріліп, бұл сөздер тілдік және діни-танымдық тұрғысынан контекстке сай аударылу керек еді – «адам баясы өзінің дүниесіне және дініне пайда келтіретін істерді біліп (жаліб манфағат), дүниесі мен дініне зиян болатын істерге тоосқауыл (дағфты мұзаррат) бола білуді үйрену керек». Сол сияқты:

- басар بشار кітапта - түсіну, білу, қабылдау. Дұрысы – тілдік мағынасы - көз, көру; діни мағынасы – Алла барлығын көруші.

- кемалат-ғаамаат كاملات-غمامات кітапта – үлкен жетістік, күрделі топтық. Дұрысы – тілдік мағынасы – ұлықтықтың кемелдігі; діни мағынасы – Алланың ұлықтығында шек жоқ; т.б.

3. Абай шығармаларын қолжазбалар негізінде салыстырмалы

зерттеу барысында таза араб сөздерінің біршамасы контекстке сай дұрыс оқылмағаны анықталды. Бұның себебі, әр қолжазба несінің жазу ерекшелігіне, яғни сөздері кейбір ерпітерді күрделі, түсініксіз танбалауына байланысты болуы мүмкін. Жоғарыда аталған Отыз сегізінші кара сөзде қолжазбадағы әбәди- حز - мәңгілік сөзі кітапта «Алла тағаланың сипаты өзіндей қадім, һәм азали, һәм әдаби болады» делініп, әдаби - әдеби, мәдени, әдепті, рухани, - деп аудармасы қате берілген. Дұрысы – тілдік мағынасы – мәңгілік; діни мағынасы - Алла тағала - мәңгі жасаушы. Сол сияқты:

Кітаптағы «... ғашарән-мүбәшәредан казірет Ғосман, Ғабдурахман бин Ғауф уа Сағид бин Әбулкас үшеуі де үлкен байлар еді» деген мәтіндегі ғашарән-мүбәшәредан тіркесі екіге бөлініп, алғашқы сөз арабша- عشرون деп қате танбаланып, аудармасы – туыс, жақын, дос, жолдас делініп, екіншісі – عشر болып қате танбаланып, аудармасы – Құдай жолындағы адам, дін таратушы (Мұхаммед пайғамбардың сахабалары, оның жолын қолдаушылар) деп берілген. Алайда бұл тіркес бөлінебей арабша танбаланып, аударылу керек еді. Дұрысы – тілдік мағынасы – сүйіншілендірген оңдық; діни мағынасы – Мұхаммед пайғамбар көзі тірісінде өзінің он сахабасына «Сен жәннеттыңқызың» деп сүйінші хабар берген. Ислам дінінде бұл сахабалардың дәрежесі төрт халифадан (Әбу-Бақір, Омар, Осман, Әли) кейін тұрады; т.б.

4. Қолжазбаларды салыстырмалы зерттеу барысында Абай шығармаларын көшірушілер нақты орфографиялық ереже сақтамағаны анықталды. Әр көшіруші өзінің жазу ыңғайы мен сауаттылығының деңгейіне сай жазған. Сол себептен қолжазбаларда өлеңдер мен кара сөздердің мәтіндері түрлі нұсқада берілген:

Мүрсейіт-1
109. Хазасыз өлімге бұйырылған. Термонтавтан. - 84-85бет.

Босқа әуре боо келдін бе тағы мұнда	Өлтүрер, жерге тығар мола қылмас,
Хүкімші шалдар мээ боо отыр ма онда?	Сәйтсе де жер томфайтбай қойың боимас.
Антұрғандық қылығын Аллаһ ісі деб,	Дірілдеб ол молага шықса шалдар,
Наңдырар қандай софы, қандай молла?	Басқыш болыб аспанға шығаралмас.
Мені өлтүрді-ақ, не файда оқуларға?	Бейкүнаһ зорлықменен шыққан жаның
Менің өмірүм соларға қосқулар ма?	Бейлүшке бапшы болар деме, залым!
Ол шалдар қыршын жаслы киганменен,	Суққ қабір – қайғысыз ұйқы орны ғой,
Өз бойына жабысырыб түшпүнар ма?	Онай ма жас өмірден айырылғаным?
Софысыңсың, Хак десің, хақлы ұмытсың,	Мен жасбың, білесің бе жасандық сен?
Адалетсіз бір жасдың қаның жұтсын.	Не қызықлы үміл бар ойға келгені!
Кайнаб тұрған қанымды ішкенменен,	Керіббен, на болмаса, ұмыттың ба,
Қансыған, қатқан ішін не жылтысын?	Ішлеті отды досдық бен қаслық деген?

Сатғыныш бар, дүниада жұбаныш бар,
Көңілді көретұғын қуаныш бар.
Күлгін-тайдай айқасыб, ойын салыб,
Сүйенген сүйеніскен демалыс бар.
Менің кеудем сендерге сандықпен тең,
Мүмкін болса, қак жарыб, ашыб көрсен.
Ішін түгел көрген сен өз көзімнен,
Тахкик мені күнәһкар, кү демес ен.

Дүниадегі қызықдың бүтін бәрі
Саған салқын тартқандай, сен – бір кері.
Саған деген талабды ұмытқан сен,
Болсам деген талабды ұмытқан сен,
Күр кеудеге өмірдің несі дәрі.

Мен – сен емес, жас күнім жайнаб тұрған,
Жүрекеде түрлі талаб қайнаб тұрған.
Сендер сүрдің, мен өмір сүрмесбедім?
Бір шырақ сенер, кетер сәулаб тұрған.

Ай, ақылыз, ағарған таң, жарық күн бар,
Жазғы күс, жафырқала қандай мін бар?
Күндізгі харакетден босанғанда,
Өзіне өзін тиген тәтті түн бар.

Есіткелі келдін бе сырғымды сен?
Олардың мақсуды не – білмеймін мен.
Менім ішім өзіне мағлұм шығар,
Көңілімді түгел айтқыб болмайды екен.

Мүрсейіт-2
125-ші өлімге бұйырылған жазасыз адам 129-130-б.

Босқа әуре боо келдінбе тағы мұнда	Е(е)н к(у)наһ зол(ы)к м(і)нан шыққан жаның
Х(у)к(і)мші чалдар мээ боо жағ(ы)рма онда	Бейіске басчы болар деме залым
Антұрғандық к(ы)л(ы)ғын Аллаһ ісі деб	Суық к(а)б(і)р қайғыс(ы)з ұйқы орны ғой
Наңдырар қандай софы қандай молла	Өңкей жас өм(і)рден ай(ы)рылғаным
Мені өлтүрдік не файда осыларға	М(е)н жасб(ы)н білесіңбе жасдықты с(е)н
Мен(і)н өм(і)рім оларға қосқуларма	Не к(ы)зықлы үміг бар ойға келген
Ол чалдар к(ы)ршын жаслы киган м(і)нен	Керүббен йа болмаса ұмұтдынба
Өз бойына жап(ы)рыб түшпүнарма	Ішлеті отды дослықб(е)н қастық деген
Софысын сен х(а)ж д(е)нісін х(а)қлы ұмұтсын	Сатғыныч бар дүниеде жұбаныч бар
Әдалетсіз б(і)р жасдың басын жұтқусың	Көңілді көрететін қуаныч бар
Кайнаб тұрған қанымды ічкен м(і)нен	Күлгін тайдай айқас(ы)б ойұн салыб
Қансыған қатқан ішін не жыл(ы)тсын	К(е)лт(е)рне сүйен(і)скен дем алыс бар
Өлтүрер ж(е)рсе тығар мола қылмас	Дүниедегі к(ы)зықдың бүтүн бәрі
Сәйтсе де ж(е)р топайтбай қойқуб болмас	С(а)ған салқын тартқандай с(е)н б(і)р кері
Дір(і)лдеб сол молага чыкса чалдар	Болсам деген талабды ұмұтқан сен
Басқыч болқуб аспанға чығаралмас	Күр кеудеге өм(і)рдің несі дәрі

М(е)н с(е)н емес жас күн(і)м жайнаб тұрған
 Жүрекке түрлі талап кайнаб тұрған
 Сендер сүрдің м(е)нде өм(і)р сүрмесөдім
 Б(і)р ч(ы)рак сөнер кетер саулаб тұрған

М(е)лині өзін маңаст(ы)р қылған істі
 Аллаһ ісі деб көн(і)лінде көрсен күшті
 Х(а)ж салған жол кеудемде б(і)р закон бар
 Оны х(ұ)дай ондуннан к(е)м демесің

Ай жүлдіз ағартан тан жарық күн бар
 Жазғы құс жаф(ы)раққа қандай мін бар
 Күндүзгі х(а)ракеттен босатанда
 Өзіңе өзін тиісін тәтті түн бар

Ақылғымды біледі сол көк(і)рек
 Сол законға билеткен б(і)здің жүрек
 Аллаһ берген х(а)уфді осы сырдым
 Көрге б(і)рге өзіммен барса к(е)рек

Есіткені келдіңбе с(ы)рымды с(е)н
 Олардың мақсуды не б(і)лмеймін м(е)н
 Мен(і)н ішім өзіңе мәлім чығар
 Көн(і)лді түгел айт(ы)б болмайды екен

М(е)н өлі жан һ(е)ч кімді талғамаймын
 Рахымс(ы)з билерінді қарғаймаймын
 М(е)н кешерлік сүйүтсе де іс к(ы)лған жоқ
 Разымын деб жалған сөз жалғамаймын

Мен(і)н кеудем сендерге сандыкб(е)н тен
 М(ү)мкін болса как жарыб ачыб көрсен
 Ішін түгел көргенсон өз көзімнен
 Тахкикмені к(ү)наһар ку демес ең

Хазыр ті(і)рі дүниеге менде ортақмын
 Осы күн бағбай батыб жоғалмакб(ы)н
 Алдындағы асау жас кайнаб тұрған
 М(е)н болмасмын б(і)р уыс тоф(ы)рақб(ы)н

Тұрағұл
 120-нші 1898-жылы
 (Лермонтовтан) 119-121-беттерде

Божа әуре боо келдің бе тағы мұнда
 Хүкімші шалдар маз боо отыр ма онда?
 Антұрғандық қылығың Аллаһ сыйы деб
 Нандырар қандай сопы, қандай молла?

Мен жасбын, білесің бе жастықты сен?
 Не қызықты үміт бар ойға келгені!
 Көрүбе ең йа болмаса ұмұттын ба,
 Іштері отту достық бен қастық деген?

Ай, жүлдіз, ағартан тан, жарық күн бар,
 Жазғы құс, жапырақта қандай мін бар?
 Күндүзгі харакеттен босатанда,
 Өзіңе өзүн тиісін тәтті түн бар.

Дүниеде сағыныш бар, жұбаныш бар,
 Көнүлді көтеретүн қуаныш бар.
 Күлүн - тайдай айқасыб, ойхн салыб,
 Келтерше сүйеніскен демалыс бар.

Өлтірер жерге тығар, молла қылмас,
 Сөйтседе жер томпайтбай қойыб болмас
 Дірлідеб сол молаға шықылса шалдар
 Басқылш болыб аспанға шығара алмас.

Солұсыныб, Хак десең, Хақты ұмұтсын,
 Ғадалатсыз бір жастын басын жұтсын.
 Қайнаб тұраған қанымды ішкенменен,
 Қансыған, қатқан ішін не жылғытсын.

Өлтірер, жерге тығар, молла қылмас,
 Сүйтсе де жер томпайтбай қойыб болмас.
 Дірлідеб сол молаға шықса шалдар,
 Басқылш болыб аспанға шығара алмас.

Бейгуна зорлықбенен шыққан жаным
 Бейіске басшы болар деме, залым!
 Сұдық қабыр – қайғысыз ұйқу орну ғой,
 Оңайма жас өмірден айырылғаным?

Мен - сен емес, жас күнүм жайнаб тұрған,
 Түрлі талаб жүрекке кайнаб тұрған.
 Сендер сүрдің, мен де өмір сүрмес бе өм?
 Бір шырақ сөнер, кетер саулаб тұрған.

Есіткені келдің бе сырғымды сен?
 Олардың мақсаты не – білмеймін мен.
 Менің ісім өзүне мәлім шығар,
 Көн(і)лді түгел айт(ы)б болмайды екен.

Ақылғымды біледі сол көкүрек,
 Сол законға билеткен сол жүрек.
 Аллаһ берген хәуліті бұл бір сырдым
 Көрге бірге өзүммен барса керек.

Мен - өлі жан, ешкімді талғамаймын,
 Рахымсыз билерінді қарғаймын.
 Мен кешерлік сүйтсе де іс қалған жоқ,
 Ырамын деб жалған сөз жалғамаймын.

Хазір тірі, өмірге мен де ортақбын,
 Осу күн бағбай батыб жоғалмакбын.
 Алдындағы асау жас кайнаб тұрған
 Мен болмасбын – бір уыс тоңдрақбын.

Менің өзүн маңастырғы қылған істі
 Аллаһ ісі деб көн(і)лінде көрсен күштү.
 Хак салған бұл – кеудемде бір закон бар,
 Оны Кұдай өзгеннен кем демес-ті.

Саяғыныш бар дүниеге жұбаныш бар
 Көн(і)лді көтеретін қуаныш бар
 Құлғын тайдай айқасыб ойғын салыб
 Келтерше сүйеніскен демалыс бар

Дүниелері қызықтың бүтүн бәрі саған
 Салқын тартқандай сен бір қарі
 Болсам деген талапты ұмытқансон
 Күр кеудеге өмірдің несі дарі

Мен сен емес жас күнім жайнаб
 Тұрған жүрекке түрлі талаб кайнаб тұрған
 Сендер сүрдің мен де өмір сүрмесө едім
 Бір шырақ сөнер кетер саулаб тұрған

Ахат
 20-129-131-бб.

Божа әуре боо келдіңбе тағы мұнда Х(ү)
 кімші шалдар маз боо жатырма онда
 Ант ұрғандық қылығың алла ісі деб
 Нандырар қандай собы қандай молла

Мені өлдірді ақ не пайда осыларға
 Менің өмірім оларға қосылар ма
 Ол шалдар қыршын жасты тиганменен
 Жапырыб өз бойына тұшпынар ма

Солұсыныс(ы)п) х(а)ж д(е)сін х(а)жды
 Ұмытсын адалатсыз бір жастын қанын ...
 Қайнаб тұрған қанымды ішкенменен
 Қансыған қатқан ішін не жылғытсын.

Өлтірер жерге тығар молла қылмас Сөйтседе
 жер томпайтбай қойыб болмас
 Дірлідеб сол молаға шықылса шалдар
 Басқылш болыб аспанға шығара алмас

Бейгуна зорлықбенен шыққан жаным
 Бейіске басшы болар деме залым
 Сұдық қабыр қайғысыз ұйқы орны ғой
 Оңайма жас өмірден айырылғаным.

Мен жасыпын білесіңбе жастықты сен
 Не қызықты үміт бар ойға келген
 Көрліпен иа болмаса ұмыттыңба
 Іштері отты достықбен қастық деген

Менің кеудем сендерге сандықтен тен
 Мүмкін болса как жарыб ашыб көрсен
 Ішін түгел өз көзімнен көргенненсон Т(а)
 хкик мені кұнақауу демес ең

Мейлін өзін монастыр қылған істі
Алла ісі деб кеуденде көрсен күшті
Х(ә)ж салған бұл кеудемде бір закон бар
Оны к(ұ)дай өзгеннен кем деместі

Мен ұлы жан ішкімі таптамаймын
Химсыз билерінді қарамаймын
Мен көшерлік сүйтседе іс қылған жоқ
Разымын деб жалған сөз жалға.....

Ақтығымды біледі көркем
Сол законге биіткен біздің жүрек
Алла берген жоқты осы сырым
Көрге бірге өзімнен барса көркем

Қазір тірі дүниета менде ортақпын
Осы күн бағбай бағыб жоғалмақпын
Алғандағы асау жас кайнаб тұрған мен
Боластың бір уыс топырақтың

Қорыта айтқанда, біздің алғаш орындап отырған бұл еңбегіміз Абай шығармаларының текстологиялық зерттелуіне аз да болса өз үлесін қосар деген сенімдеміз.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Мұхамеджанов К. Абай шығармаларының текстологиясы жайында. Екінші басылым. – Алматы, 2010. – 164 б.
2. Сыздықова Р. Абай шығармаларының тілі. – Алматы: Ғылым, 1968. – 335 б.
3. Сыздықова Р. Абай тілі сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1968. – 735 б.
4. Сыздықова Р. Абай өлеңдерінің синтаксистік құрылысы. – Алматы: Ғылым, 1971. – 176 б.
5. Мырзахметов М. Абай Құнанбаев. Библиографиялық көрсеткіш. – Алматы: Ғылым, 1965.
6. Т.Әлібек. Абайдың тұңғыш (1909) және соңғы (1995) жинақтарындағы кейбір мәтіндік ерекшеліктер // Абай мұрасы – Қазақтың ұлттық казынасы. Республикалық ғылыми-теориялық конференцияның материалдары. - Алматы, 2009.
7. С.Қосан «Кітап таспихо» / «Қазақ әдебиеті» газеті. 2000, 14 қаңтар.

А.САҚТАНОВА,

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті,
филология ғылымдарының кандидаты

Ш.САҚТАНОВА,

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті,
филология магистрі

ШӘКӘРІММЕН М. ӘУЕЗОВ КӨСЕМ СӨЗДЕРІНДЕГІ ТАРИХИЛІК

М.Әуезов өзінің алғашқы публицистикалық шығармаларын 1917 жылдан бастап бастап бере бастаса, Шәкәрім қазақ баспасөзінің алғашқы беттерінен, яғни 1892 жылдардан бастап өз ойларымен газет арқылы бөлісе бастады. «Дағла уәлаяттыңның газетінің» 1892 жылғы

он санында шыққан «Қазақтардың естерінен кетпей жүрген бір сөз» деген хикаяны «Мұтлыған» атпен Шәкәрім алғаш рет жариялап халық назарына ұсынды.

Шәкәрім де М.Әуезов те қазақ публицистикасының қалыптасу кезінде мәдениет майданында қызмет етіп, оның аяғынан тік тұрып кетуіне зор ықпал етті. Мәселен, Шәкәрім 1913 жылғы «Қазақ» газетінің № 18 санында «Айқап» журналы мен «Қазақ» газетінің тағдыры туралы аяндаушылық көңілмен: «Біліміз ел жас бала сықылды: бір жаңа нәрсе көрсе, бұрынғыны тастап, соған ұмтылмақшы. Біздің қазақ «Қазақ» газетасы шыққан соң «Айқап» журналын тастап кете ме деп кәдік көремін. Таман кырғыз һәм қазаққа бір журнал, бір газета көптік қылмас - екеуін де алу керек!» - деп үндеу сала сөйлейді. [1.300] Сондай-ақ, ақын қолда бар бір газет пен бір журналды көбейтуге асықпай оның сапалы болуына да назар аудару керектіген айтқан. Бұдан кейін де Шәкәрім қазақ мәдениеті мен тарихына, әдебиеті мен танымына қатысты көптеген мақалаларын жарыққа шығарды. Шәкәрім мақалалары өзі өмір сүріп отырған дәуір тынымсыз дәл басып, тарихи-әлеуметтік жағдайлардан мол хабар беретін дүниелер. Ақын шығармашылық өміріне байланысты зерттеулер үшін де маңызды деп санаймыз. Шәкәрім шежіре жазуды Абайдың нұсқауымен бастады. «Түрік, кырғыз - қазақ һәм хандар шежіресі» деген көлемді тарихи трактатын 1911 жылғы Орынбор қаласынан жеке кітап етіп бастырып шығарғанын білеміз. Енді ақын осы еңбегіне қатысты материалды өмір бойы жинақтаған деуле болады. Мәселен, өзінің «Өтініш» деген 1914 жылғы «Қазақ» газетіндегі мақаласында онтүстік өңірдегі тобықты руының адамдары туралы мәлімет білетін кісілердің жазуын сұрайды. Шәкәрімнің публицистикалық мақалалары өз заманының тарихи-әлеуметтік мәселелеріне байланысты өзекті дүниелерді көтереді. Әсіресе, қазақ қоғамындағы тарихи өзгерістерге байланысты тұтан соғ. биілік, оқу, мәдениет мәселелеріне байланысты проблемаларда орыс пен қазақ биілігі арасындағы даулы дүниелердің дұрыс шешілуіне зор үлес қосты. Оның «Қазақ», «Айқап» және тағы да басқа қазақ басылымдарындағы «Өтініш», «Би һәм биілік туралы», «Ашық хат», «Сын һәм сынауды сынау», «Сөз талабы», «Қазақтың ескі жолының бірі-енші», «Жазу мәселесі», «Земство туралы», «Жалпы қазақ съезі», «Қазақ балаларының оқу орыс тілінде қойылған мектептерге қашуы нәліктен», «Қазақ қалыптасуы», «Барша кырғыз-қазақ білімділеріне ашық хат» және тағы басқа мақалалары өз аттарында тұрғандай қоғамдық әлеуметтік орта мәселелеріне арналған. 1914 жылғы «Қазақ» газетіне басылған «Би һәм биілік туралы» деген мақаласында ақын орыс отарлауына байланысты келген заңдар негізіндегі биілік пен қазақ арасында қалыптасып қалған шариғат заңына сүйенетін биіктердің нақтылығы кемшіліктерін ашып көрсетеді. Гумандық ой жетегіндегі ақын екі заңның да адамдардың өмірін